

УДК 373.58

DOI <https://doi.org/10.32782/1992-5786.2024.92.6>

Є. О. Курта

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри управління фізичною культурою та спортом
Національного університету «Запорізька політехніка»

Н. Л. Корж

кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент,
доцент кафедри управління фізичною культурою та спортом
Національного університету «Запорізька політехніка»

А. Г. Захаріна

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри фізичної терапії, ерготерапії та фізичного виховання
Українського гуманітарного інституту

БУЛІНГ У СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ: СУТНІСТЬ, ОЗНАКИ ТА ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЙОГО ВЧИНЕННЯ

У статті розглядається походження та сутність поняття «булінг», який перекладається як «систематичне притискання» та включає в себе різноманітні форми психологічного та фізичного насильства. Вказано, що науковцями та дослідниками в різних країнах світу, починаючи з 1905 року, розроблено різноманітні дефініції, які визначали сутність явища «булінг». Зазначається, що однією з перших робіт, присвячених цій проблемі, була робота американського психолога Кеннета Дьюкса, опублікована в 1905 році. Дослідник описав випадок шкільного цькування та підкреслив необхідність протидії цьому явищу з боку освітніх установ. Перший конгрес, присвячений проблемі суїциду серед школярів, який відбувся у 1910 році за ініціативою видатних психологів був одним із етапів дослідження булінга. У роботі розглядається подальша історія становлення поняття «булінг». Досліджуються різноманітні підходи науковців до визначення цього явища у суспільстві. Наслідком булінгу можуть бути порушення прав на безпечне навчання, порушення поваги, честі, гідності, майна, здоров'я або життя учня, а також завдання фізичної, матеріальної, моральної або психологічної шкоди. Вказано, що це систематичне притискання, що включає в себе різні форми насильства, такі як фізичне, вербальне, соціальне та кібербулінг.

Охарактеризовано законодавче визначення та відповідальність за явище булінгу в Україні. У статті наводиться офіційне визначення терміну «булінг» згідно зі статтею 1 Закону України «Про освіту», яка визначає булінг як систематичне насильство різного виду стосовно малолітніх або неповнолітніх осіб. У статті також розглядаються різні аспекти булінгу, включаючи розширення кола суб'єктів, що його здійснюють, визначаючи, що його можуть здійснювати не лише учні (школярі, студенти), а всі інші учасники освітнього процесу, а також розглядаються ознаки дій, які можуть вестися до юридичної відповідальності. На підставі аналізу національного законодавства визначається, що за вчинення булінгу передбачена адміністративна, цивільна та кримінальна відповідальність, залежно від тяжкості наслідків. У заключні частини статті акцентується увага на необхідності негайних заходів протидії булінгу та запобігання трагічним наслідкам цього явища.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, знущання, освітній процес, систематичне притискання, цькування.

Постановка проблеми. Булінг, як явище в сучасному освітньо-виховному процесі, становить серйозну загрозу психологічному та фізичному здоров'ю дітей та підлітків. Це систематичне притискання, що включає в себе різні форми насильства, такі як фізичне, вербальне, соціальне та кібербулінг. Це явище може мати серйозні наслідки для жертв, включаючи погіршення навчальних досягнень, соціальні й психологічні труднощі та навіть самогубство.

За даними ЮНІСЕФ, в Україні 67% підлітків у віці від 11 до 17 років стикалися з цією пробле-

мою. За останні п'ять років в українських школах зафіксували понад 614 справ про булінг.

Саме тому основною проблемою є не лише виявлення та протидія булінгу в освітньому середовищі, а й забезпечення відповідальності за його вчинення, щоб захистити права та безпеку всіх учасників освітнього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним із перших науковців, який приділив увагу проблемі булінгу, вважається К. Дьюкс, який вивчав проблему шкільного цькування у 1905 році. Також у 1910 році вивчення проблеми продовжили такі

відомі вчені, як З. Фрейд, А. Адлер та В. Штекель. Крім того привертають увагу подальші праці науковців, присвячені дослідженню сутності явища «булінг», серед яких можна виділити наступних: Д. Олвеуса, А. Пікаса, Е. Роланда, П. Гайнеманна, В. Ортона та інші.

На законодавчому рівні сутність поняття «булінгу», його ознаки та відповідальність за вчинення зазначених дій встановлюються наступними нормативно-правовими актами: Законом України «Про освіту», Кодексом України про адміністративні правопорушення, Кримінальним кодексом України.

Мета статті – розкрити сутність явища булінгу, проаналізувати його ознаки, а також дослідити юридичну відповідальність за його вчинення з метою запобігання та протидії цьому виду насильства.

Виклад основного матеріалу. Термін «булінг» походить від англійського слова «bully», що означає «грубіян» або «підлабузник».

Перекладаючи дану категорію на українську мову, булінг можна визначити як «систематичне притискання», яке передбачає вчинення дій, пов'язаних із переслідуванням, знущанням, залякуванням та іншими подібними діями. Українське слово «цькування» можна розглядати як синонім англійського терміну «булінг», оскільки його семантика відображає сутність булінгу.

Однією із перших публікацій стосовно проблеми булінга вважається праця Кеннета Дьюкса (американського психолога), який вивчав проблему шкільного цькування у своїй роботі «The Psychiatric Study of a Case of Arrested Mental Development» (Психіатричне дослідження випадку зупиненого розумового розвитку), опублікованій в 1905 році. В цій роботі К. Дьюкс описує випадок хлопчика, який став жертвою шкільного цькування.

Зокрема, ще в 1910 році у Відні за ініціативою Зігмунда Фрейда, Альфред Адлера та Вільгельм Штекеля відбувся перший конгрес на тему «Про суїцид, зокрема, про суїцид серед тих, хто навчається в середній школі». Головна сутність якого полягала у тому, що не можна звинувачувати школу за те, що в ній стільки насилля і за те, що діти чинять самогубство. Згідно з позицією Зігмунда Фрейда, вина школи полягає у тому, що вона нічого не робить, аби хоч якось протистояти цій тенденції.

Аналізуючи вказане, можна вести мову про те, що школа (в даному контексті) та заклади освіти (загалом) мають здійснювати правоосвітню та іншу діяльність з метою запобігання булінгу (як першопричини) та суїциду (як результату) [3].

Подальші дослідження науковців та фахівців допомогли виявити різні аспекти шкільного цькування, такі як його психологічні та соціальні виміри, а також стратегії профілактики та інтервенції. Вони також стимулювали розвиток програм

та політик, спрямованих на зменшення випадків шкільного цькування та покращення психосоціального клімату в школах.

Булінг, як термін, виник у середині 1970-х років і вперше був використаний в англійській науковій літературі для опису негативного, агресивного поведінки, спрямованої на іншу людину. З того часу різні науковці та дослідники розробили різноманітні дефініції булінгу, але вони в основному зосереджені на спільних аспектах цього явища.

Спробуємо їх розглянути, проаналізувати та визначити сутність «булінгу» через призму нашого дослідження у сфері фізичної культури та спорту.

Ден Олвеус, шведський психолог, ввів термін «булінг» у науковий обіг у 1978 році. Його робота в області дитячої агресії, зокрема дослідження щодо «хлопчиків» та «шкільних хуліганів», принесла значний внесок у розуміння цього явища. Олвеус висунув гіпотезу, що роль жертви чи агресора у булінгу залежить не від групових явищ, а від індивідуальних особливостей дитини. Він наголосив на значенні індивідуальних факторів, таких як особистість, соціальні навички та взаємини з оточуючими, у виникненні агресивної поведінки та її наслідках. Дослідження та концепції Олвеуса відіграли важливу роль у формуванні розуміння булінгу і стали основою для багатьох подальших досліджень та програм профілактики булінгу в школах та інших соціальних середовищах [5].

У 1993 році він випустив важливу книгу під назвою «Булінг в школі: Що ми знаємо та що ми можемо зробити». Ця книга стала відомим джерелом знань про булінг і містить аналіз його досліджень і рекомендації щодо профілактики та боротьби з цим явищем в школах.

Робота Олвеуса в цій області не лише встановила термін «булінг» та наголосила на його серйозності, але й спонукала до розгортання різних ініціатив для запобігання та протидії цьому явищу. Дослідження науковця стали важливим кроком у розумінні проблем булінгу та його впливу на дітей і підлітків. Він визначив булінг як негативне явище в шкільному середовищі, яке включає умисні дії, що неодноразово повторюються стосовно одного або декількох учнів іншим учнем або їх групою з метою заподіяння шкоди та створення певного дискомфорту [10].

Дж. Лейн і Е. Міллер визначають булінг як довготривалий процес умисного жорстокого ставлення, яке може бути фізичним або психічним, здійснюваного однією особою або групою осіб в напрямку іншої дитини або групи дітей.

Тетяна Федорченко описує булінг як соціальну взаємодію, за якої одна особа майже щоденно стає жертвою іншої. Це триває протягом тривалого періоду і спричиняє у жертви почуття безпорадності та відчуття відокремлення від колективу або групи [9].

Людмила Лушпай вказує на взаємозв'язок педагогічних, психологічних і соціальних проблем, які виникають внаслідок тривалого насильства – як фізичного, так і психологічного – з боку однієї людини або групи проти іншої, яка не може захистити себе у цій ситуації [7].

Психотерапевт Ігор Бердишев розглядає булінг як форму насильства над людиною. Він вважає, що булінг, або «мобінг», є умисним і тривалим насильством, яке не є самозахистом і здійснюється однією або декількома особами.

Також варто звернути увагу на тлумачення, запропоноване Андрієм Королем. Він визначає булінг як повторювані, свідомі, умисні та обдумані дії з метою завдати шкоди, викликати страх за допомогою загрози або агресії в подальшому [4].

Андрій Барліт розглядає булінг як утиск, дискримінацію та цькування, що означають тривалий процес умисного жорстокого ставлення (фізичного, психологічного тощо) з боку дитини або групи дітей по відношенню до іншої дитини або інших дітей [1].

У своїх дослідженнях Юрій Гаруст визначає «булінг» як прояв дій однієї особи на шкоду іншій, спрямований на настанову соціальної нерівності, систематичне приниження, і ґрунтується на постійному психологічному впливі або заподіянні фізичної шкоди [2].

Ірина Лубенець характеризує булінг у загальноосвітніх навчальних закладах як умисні, прямі або опосередковані, зазвичай систематичні протиправні дії з боку учня навчального закладу, спрямовані проти іншого учня навіть проти його волі. Ці дії можуть включати фізичний вплив або загрозу таким впливом, психологічний тиск, обмеження свободи волі або дій. Наслідком такого булінгу можуть бути порушення прав на безпечне навчання, порушення поваги, честі, гідності, майна, здоров'я або життя учня, а також завдання фізичної, матеріальної, моральної або психологічної шкоди [6].

Суть булінгу полягає не лише у самій агресії або злості кривдника, а в презирстві, відчутті зневаги – сильному почутті відрази до покірливого, до того, хто, мовляв, не заслуговує на повагу. Це дозволяє кривдникам завдавати шкоди, не відчуваючи вини, співчуття або емпатії. Булінг може включати не тільки фізичні чи вербальні прояви агресії, але й психологічні аспекти, такі як приниження, ізоляція та дискримінація. Презирство та відчуття зневаги, які можуть супроводжувати ці дії, поглиблюють шкоду, завдаючи жертвам, вплив на їхнє самоповагу і соціальне становище. Боротьба з булінгом вимагає не тільки реагування на агресію, а й формування культури поваги і прийняття у суспільстві.

У 2018 році на законодавчому рівні відбулось визначення та закріплення поняття «булінг», яке

офіційно висвітлює сутність та основні ознаки цього явища. Так, на рівні національного законодавства термін «булінг» закріплено у ст. 1 Закону України «Про освіту», у якій визначено, що булінг (цькування) – це діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого [8].

Аналізуючи законодавче визначене поняття «булінг», можемо визначити найголовнішу відмінність від традиційно прийнятої у наукових колах точки зору щодо системи суб'єктів булінгу. Раніше дослідники в першу чергу схилились до позиції, що він здійснюється безпосередньо учнями або студентами. Але законодавець справедливо розширює коло суб'єктів, визначаючи, що його можуть здійснювати не лише учні (школярі, студенти), а всі інші учасники освітнього процесу.

Крім осіб, що здійснюють залякування, та їх жертв, до учасників булінгу також відносять спостерігачі. Це особи, які своїми діями не допомагають або не перешкоджають наляканою, займаючи нейтральну позицію. Важливо підкреслити, що ці особи не несуть юридичної відповідальності за булінг, оскільки не мають прямого зв'язку з його вчиненням. Досвід показує, що ця категорія осіб має тенденцію стати жертвами булінгу з психологічних причин.

Для притягнення до юридичної відповідальності осіб, винних у булінгу, потрібно враховувати наступні ознаки їх дій:

- навмисність дій (шкода, заподіявана іншій людині, повинна бути навмисною);
- систематичність і повторюваність дій (булінг має бути систематичним і повторюваним, а не одноразовим);
- форми вчинення дій (булінг може відбуватися як особисто, так і онлайн (у формі кібербулінгу), в будь-який час і місце, і може спричинити фізичну або психологічну шкоду).

У більшості випадків особа, винна у булінгу, може нести адміністративну відповідальність у вигляді штрафу або залучення до виконання громадських робіт. Крім того, можлива цивільна відповідальність, яка полягає у захисті честі та гідності потерпілого і компенсації моральної шкоди.

Іноді булінг може бути класифікований як кримінальне правопорушення, і за його вчинення особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності. Категорії злочинів, пов'язаних з булінгом, включають напад, наклеп, поширення інформації, яка порушує особисту приватність, та погрози.

Санкції, передбачені за ці кримінальні правопорушення відповідно до Кримінального кодексу України, застосовуються до кривдника з настанням 16-річного віку, якщо його дії містять ознаки складу відповідного злочину. У випадках особливо жорстокого поведіння кримінальна відповідальність може наступати з 14-річного віку.

В окремих випадках результатом булінгу може бути самогубство людини або замах на таке діяння. У таких ситуаціях особу, яка вчиняла булінг, можуть притягнути до кримінальної відповідальності. Кримінальна відповідальність у такому випадку настає з 16 років. Для кривдників у віці від 11 до 16 років можуть застосовуватися примусові заходи виховного характеру.

Висновки і пропозиції. Таким чином, булінг – це серйозна проблема, яка відома з різних історичних періодів, але отримала широку увагу до себе в останні десятиліття. Термін «булінг» використовується для опису негативної, агресивної поведінки, спрямованої на іншу людину. Науковці та дослідники в різних країнах світу, починаючи з 1905 року, розробили різноманітні дефініції, які визначали сутність явища «булінг». В Україні вирішальним моментом для визначення цього поняття та встановлення відповідальності за вчинення цих дій (з метою ефективної протидії боулінгу у сфері освіти), стало законодавче закріплення у Законі України «Про освіту» сутності поняття «булінг» та визначення форм його проявів у навчальному середовищі. Кодексом України про адміністративні правопорушення чітко встановлена адміністративна відповідальність за вчинення дій, які підпадають під ознаки боулінгу. Крім того у разі настання тяжких наслідків проявів булінгу, Кримінальним кодексом України передбачена більш сувора відповідальність.

Список використаної літератури:

1. Барліт А. Форми і методи подолання (мінімізації) соціальнопедагогічної та психологічної проблеми булінгу в освітньому середовищі. *Горизонти освіти*. 2012. № 2. С. 44–46.
2. Гаруст Ю. Адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу у вітчизняних закладах вищої освіти. *Правові горизонти*. 2018. Вип.12 (25). С. 48–53.
3. Корнійченко А. О. До питання визначення дефініції адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні. *Bulletin of Alfred Nobel University Series «Law»*. 2020. Т. 1, № 1. С. 142–146. URL: <https://doi.org/10.32342/2709-6408-2020-1-1-20> (дата звернення: 12.03.2024).
4. Король А. Причини та наслідки явища булінгу. *Відновне правосуддя України*. 2009. № 1-2 (13). 190 с.
5. Ліліт Данагулян для Освіта.ua. URL: <https://osvita.ua/school/method/83083/> (дата звернення: 02.04.2023).
6. Лубенець І. Насильство серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів: криминологічна характеристика та заходи запобігання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08; Київ, 2017. 266 с.
7. Лушпай Л. І. Шкільний булінг як різновид суспільної агресії. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна*, 2013. Вип. 33. С. 85–88.
8. Про освіту : Закон України від 05 верес. 2017 р. № 2145-VIII Дата оновлення: 24.03.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 30.04.2024).
9. Федорченко Т. Є. Рання профілактика негативних проявів у поведінці дітей. Київ : ТОВ «ХІК», 2003. 128 с.
10. Olweus D. *Bullying at school: What we know and what we can do*. Oxford : Blackwell, 1993. 140 p.

Kurta Ye., Korzh N., Zakharina A., Bullying in the modern educational process: essence, signs and legal responsibility for its commission

The Article examines the origin and essence of the concept of «bullying», which is translated as «systematic pressure» and it includes various forms of psychological and physical violence. It is noted that one of the first works, devoted to this problem, was the work of the American psychologist Kenneth Dukes, published in 1905. The researcher described a case of school bullying and emphasized the need to combat this phenomenon on the part of educational institutions. The first congress dedicated to the problem of suicide among schoolchildren, which took place in 1910 at the initiative of prominent psychologists, was one of the stages of research into bullying. The work examines the further history of the formation of the concept of “bullying”. Various approaches of scientists to the definition of this phenomenon in society are studied.

Bullying may result in violation of the right to safe education, violation of respect, honor, dignity, property, health or life of the student, as well as causing physical, material, moral or psychological harm. It is said to be systematic bullying that includes various forms of violence, such as physical, verbal, social and cyberbullying.

It is indicated that bullying can include not only physical or verbal manifestations of aggression, but also psychological aspects such as humiliation, isolation and discrimination. Characterized legislative definition and responsibility for the phenomenon of bullying in Ukraine. The article provides the official definition of the term «bullying» in accordance with Article 1 of the Law of Ukraine «On Education», which defines bullying as systematic violence of various kinds against minors or minors. The article also considers various aspects of bullying, including the expansion of the range of subjects who carry it out, and also considers the signs of actions that can lead to legal liability. Based on the analysis of national legislation, it is determined that the commission of bullying is subject to administrative, civil and criminal liability, depending on the severity of the consequences. The final parts of the article emphasize the need for immediate measures to combat bullying and prevent the tragic consequences of these phenomenon.

Key words: administrative responsibility, bullying, educational process, systematic pressure, bullying.